O‘ZBEKISTONDA HOLATI YOMONLASHGAN QISHLOQ XO‘JALIGI YERLARI: 2014–2024 YILLAR TAHLILI

Toshtemirov Temurbek Akmal o‘g‘li
Respublika aerogeodeziya markazi Inson resurslarini rivojlantirish va boshqarish bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada 2014–2024 yillar davomida O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi yerlarining holati, xususan degradatsiyaga uchragan yerlar muammosi kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda yer degradatsiyasining asosiy shakllari — sho‘rlanish, suv va shamol eroziyasi, meliorativ holatning yomonlashuvi hamda suv resurslari tanqisligi rasmiy statistik ma’lumotlar va ilmiy manbalar asosida baholandi. Hududiy kesimda olib borilgan tahlillar yer degradatsiyasi jarayonlarining mintaqaviy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Maqolada qishloq xo‘jaligi yerlaridan barqaror foydalanishni ta’minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *qishloq xo‘jaligi yerlari, yer degradatsiyasi, sho‘rlanish, suv va shamol eroziyasi, melioratsiya, suv resurslari, barqaror yer foydalanish.*

KIRISH. Yer resurslari har qanday davlatning strategik va qayta tiklanmaydigan boyligi bo‘lib, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ekologik barqarorligi hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi bevosita yer resurslarining sifati va ulardan foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Shu bois zamonaviy sharoitda yer degradatsiyasi muammosi global miqyosda

dolzarb bo‘lib, ayniqsa qurg‘oqchil iqlim sharoitiga ega mamlakatlar uchun jiddiy xavf tug‘diradi.

O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash, sanoat uchun xomashyo yetishtirish va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Mamlakat hududining katta qismi qurg‘oqchil mintaqada joylashgani sababli qishloq xo‘jaligi asosan sug‘oriladigan yerlar hisobiga yuritiladi. Bu esa yer va suv resurslariga yuqori darajada yuklama tushishiga olib kelib, degradatsiya jarayonlarini tezlashtiradi.

2014–2024 yillar davomida global iqlim o‘zgarishi, atmosfera haroratining oshishi, yog‘in-sochin miqdorining notekis taqsimlanishi va suv resurslari tanqisligining kuchayishi O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlarining holatiga sezilarli salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga, sug‘orish va melioratsiya tizimlarining eskirganligi, yerlarni intensiv va ilmiy asoslanmagan holda ekspluatatsiya qilish, ekin almashuviga rioya etilmasligi kabi antropogen omillar yer degradatsiyasi jarayonlarini yanada kuchaytirdi.

Mazkur maqolaning maqsadi — O‘zbekistonda holati yomonlashgan qishloq xo‘jaligi yerlarining shakllanish sabablari, ularning ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini aniqlash hamda degradatsiyani kamaytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

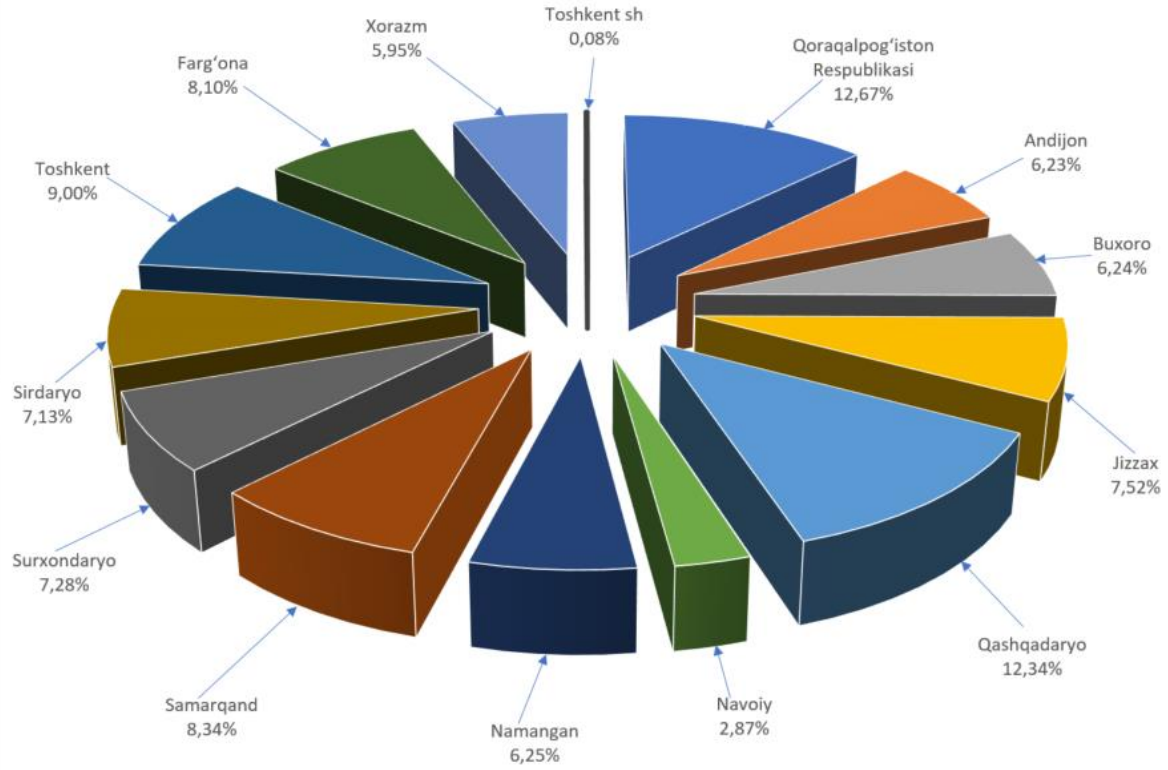
Tadqiqot jarayonida tizimli va kompleks yondashuv asosida statistik, solishtirma va analitik usullar qo‘llanildi.

Yer degradatsiyasini baholashda sho‘rlanish darajasi, eroziyaga uchragan maydonlar ulushi, yer osti suvlari sathi, meliorativ holat ko‘rsatkichlari hamda ekinlar hosildorligi asosiy indikatorlar sifatida qabul

qilindi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida Respublika va hududlar kesimida tahlillar amalga oshirildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Sug‘oriladigan qishloq xo‘jalik yer turlarining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va toshkent shahri bo‘yicha taqsimlanishi 1-rasm ko‘rsatilgan.

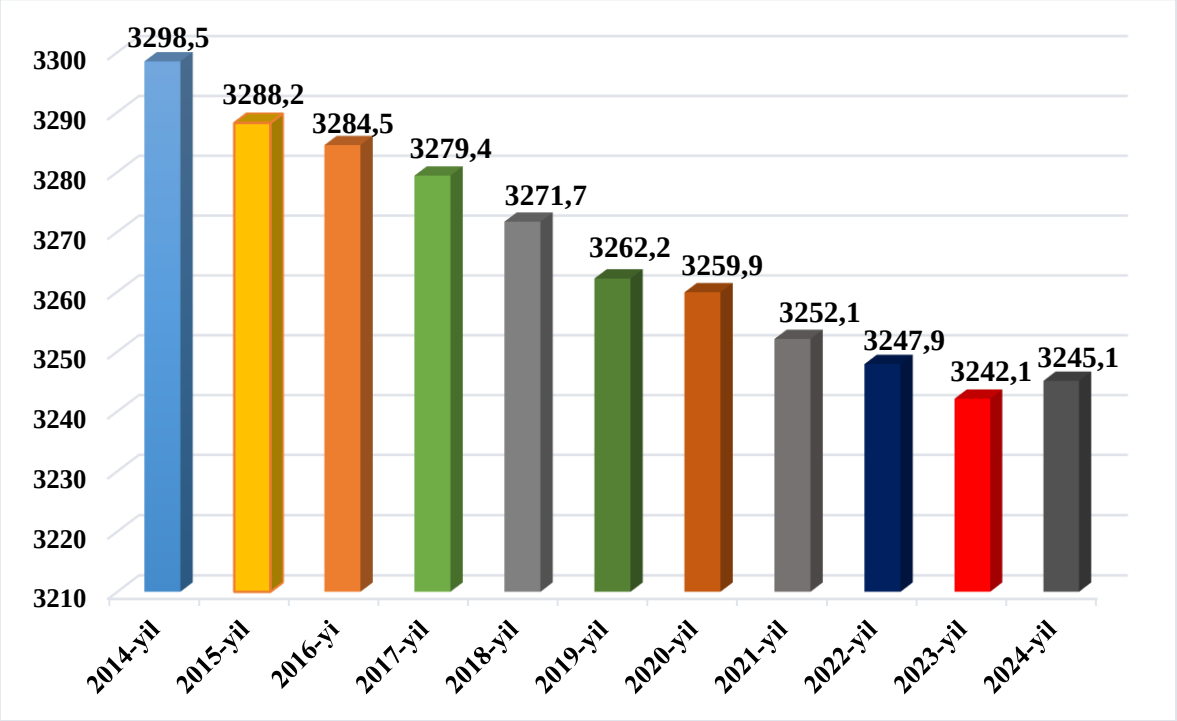

1-rasm. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo‘yicha sug‘oriladigan qishloq xo‘jalik yer turlarining taqsimlanishi (% hisobida).

Izoh: O‘zbekiston Respublikasi Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror-rivojlantirish milliy qo‘mita huzuridagi Kadastr agentligi ma’lumotlari, 2025-yil.

Diagramma tahliliga ko‘ra, Respublikada sug‘oriladigan yerlar ulushi bo‘yicha yetakchi hudud Qashqadaryo viloyati bo‘lib, u 12,34 foizni tashkil etgan. Keyingi o‘rinlarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi (12,67 %),

Samarqand (8,34 %) va Farg‘ona (8,10 %) viloyatlari turadi. Bu hududlarda sug‘orish tarmoqlarining keng qamrovli shakllangani, kanallar tarmog‘ining yuqori zichligi hamda yetishtirilayotgan qishloq xo‘jaligi ekinlari hajmining yuqoriligi bilan izohlanadi. Respublika bo‘yicha sug‘oriladigan yekin yer maydonlarining 2014–2024 yillardagi o‘zgarishi 2-rasmda keltirilgan.

2.13-rasm. Respublika bo‘yicha sug‘oriladigan ekin yer maydonlarining o‘zgarishi (2014-2024-yillar)

Izoh: O‘zbekiston Respublikasi Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror rivojlantirish milliy qo‘mita huzuridagi Kadastr agentligi ma’lumotlari, 2025-yil.

Yuqoridagi diagrammadan ko‘rinib turibdiki, Respublikada sug‘oriladigan ekin yer maydonlari kamayish tendensiyasiga ega. 2014-yilda 3 298,5 ming ga, 2024-yilda esa 3 245,1 ming ga qayd qilinib, ularning farqi o‘z navbatida 53,4 ming ga kamayganligini ko‘rishingiz mumkin.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlarining umumiy degradatsiya tendensiyalari.

2014–2024 yillar davomida O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlarining holati tahlili yer degradatsiyasi jarayonlari barqaror va uzluksiz tus olganini ko‘rsatdi. Ayniqsa sug‘oriladigan yerlarda sho‘rlanish, meliorativ holatning yomonlashuvi va tuproq unumdorligining pasayishi asosiy muammo sifatida namoyon bo‘ldi.

Sho‘rlanish O‘zbekistonda yer degradatsiyasining eng keng tarqalgan shakli bo‘lib, noto‘g‘ri sug‘orish rejimi, minerallashgan suvdan foydalanish va drenaj tizimlarining yetarli darajada samarali ishlamasligi bilan bog‘liq. Sho‘rlangan yerlarda ekinlar hosildorligi keskin pasayib, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligi kamaymoqda.

Suv eroziyasi tog‘ oldi va adir hududlarda, shamol eroziyasi esa cho‘l va yarim cho‘l zonalarida keng tarqalgan. Ushbu jarayonlar tuproqning unumdor qatlamining yo‘qolishiga olib kelib, yerlarning uzoq muddatli ishlab chiqarish salohiyatini pasaytiradi.

Qoraqalpog‘iston, Buxoro va Xorazm viloyatlarida yer degradatsiyasi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Buxoro va Xorazm viloyatlari O‘zbekistonda yer degradatsiyasiga eng ko‘p uchragan hududlar hisoblanadi. Qoraqalpog‘istonda Orol dengizi fojiasi natijasida shamol eroziyasi va sho‘rlanish jarayonlari keskin kuchaygan. Sho‘r va chang zarralarining keng hududlarga tarqalishi tuproq sifatining yomonlashuviga olib kelmoqda.

Buxoro viloyatida sho‘rlanish suv tanqisligi va bug‘lanish darajasining yuqoriligi bilan chambarchas bog‘liq. Xorazm viloyatida esa yer resurslaridan uzoq yillar davomida intensiv foydalanish meliorativ holatning og‘irlashuviga sabab bo‘lgan.

Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlarida hududiy xususiyatlar.

Qashqadaryo viloyatida yer degradatsiyasi murakkab va ko‘p shaklli xarakterga ega. Tog‘ oldi hududlarida suv eroziyasi, tekisliklarda esa sho‘rlanish ustuvor muammo hisoblanadi. Organik moddalarning yetarli qaytarilmasligi va ekin almashuviga rioya qilinmasligi tuproq unumdorligining pasayishiga olib kelgan.

Sirdaryo viloyatida esa intensiv sug‘orish va yer osti suvlari sathining yuqoriligi sho‘rlanish jarayonlarini kuchaytirgan. Bu holat paxta va g‘alla ekinlari hosildorligining pasayishida yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa. 2014–2024 yillar davomida O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlarining holati yomonlashuvi tizimli va murakkab jarayon sifatida shakllangan. Yer degradatsiyasining asosiy omillari sifatida sho‘rlanish, suv va shamol eroziyasi, meliorativ holatning yomonlashuvi hamda suv resurslari tanqisligi aniqlangan. Ushbu jarayonlar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligiga, fermer xo‘jaliklari daromadlariga va ekologik muvozanatga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Yer degradatsiyasini kamaytirish uchun hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda ilmiy asoslangan yer boshqaruvi tizimini joriy etish, meliorativ infratuzilmani modernizatsiya qilish, suvni tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish va agroekologik yondashuvlarni rivojlantirish zarur. Mazkur tadqiqot natijalari O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlaridan barqaror foydalanish siyosatini takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduraxmonov A.A. Yer resurslaridan oqilona foydalanish asoslari. – Toshkent: Fan, 2016.

2. Abdullayev R.A. Qishloq xo‘jaligi yerlarining meliorativ holati. – Toshkent: Agroilm, 2017.

3. Abdullayev Sh.M. Sug‘oriladigan yerlarning sho‘rlanishi muammolari. // Agroilm. – 2018. – №3.

4. Aliyev B.B. Yer degradatsiyasi va uning iqtisodiy oqibatlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

5. Aripov A.A. Tuproq eroziyasi va unga qarshi kurash choralari. – Toshkent: Fan, 2015.

6. Bo‘riyev I.T. Melioratsiya va yerlarni muhofaza qilish. – Toshkent: Fan, 2017.

7. G‘ulomov A.A. Qoraqalpog‘istonda yer degradatsiyasi muammolari. // Agroilm. – 2018. – №2.

8. Davlatov N.N. Yer resurslari monitoringi. – Toshkent, 2019.

9. Djo‘rayev J.B. Qashqadaryo viloyati yerlarining meliorativ holati. // Yer resurslari. – 2020.

10. Karimov A.K. Yer degradatsiyasining agroekologik jihatlari. – Toshkent, 2018.

11. Kenjayev Sh.SH. Yer sho‘rlanishi va uni bartaraf etish usullari. – Toshkent, 2019.

12. Muhammadiyev O.O. Sug‘oriladigan yerlarda sho‘rlanish dinamikasi. // Agroilm. – 2019.

13. Nurmatov S.S. Yer degradatsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. – Toshkent, 2021.

14. Rahmatov F.R. Qashqadaryo viloyatida suv eroziyasi. // Yer resurslari. – 2018.

15. Sultonov I.I. Qoraqalpog‘istonda sho‘rlanish muammolari. – Nukus, 2018.

16. FAO. Uzbekistan: Land Degradation Assessment Reports. – Tashkent, 2017–2023.